

düşbed

DİCLE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ISSN: 1308-6219 Nisan 2020 YIL-12 Sayı 24

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

30.01.2020

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

28.01.2020

Arş. Gör. Dr. Ferhat ÇETİNKAYA

Dicle Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ferhatcetinkaya@yahoo.com

YEŞİL GECE ROMANININ ELEŞTİREL SÖYLEM ÇÖZÜMLEMESİ MODELİYLE YORUMLANMASI

Öz

Dönemin toplumsal olaylarını romanının merkezine yerleştirerek Cumhuriyet'in sancılı yıllarını konu edinen Yeşil Gece romanı, Reşat Nuri Güntekin'in özellikle çağdaş eğitim anlayışının nasıl olması gerektiği üzerinde fikirler sunduğu bir eserdir. Yazar, bireysel sorunları ele aldığı diğer romanlarına nazaran bu romanında toplumsal meseleleri ideal bir öğretmen etrafında ele alarak dönemin sorunlarını işlemiştir. Romanda temel çatışma unsurları çağdaş eğitimi benimseyenler ile softalar arasında gerçekleşir.

Kurmaca edebî türlerden olan roman, sanat eseri olmasının yanında okuyucuyla buluştuğu an bir kitle iletişim aracına dönüşür. Dolayısıyla gazete gibi yazılı kitle iletişim araçlarına uygulanan yöntemler, edebi metinlerin farklı yönlerini ortaya çıkartmak ve eserin ideolojik yönünü stratejik yapılarını haritalandırmak için kullanılabilir. Bu çalışmada Teun van Dijk'in önerdiği kuramının anlamsal çözümleme stratejilerinden hareketle Yeşil Gece adlı romanın ilk bölümü incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Söylem Çözümlemesi, Yeşil Gece, Teun V. Dijk, Reşat Nuri Güntekin

INTERPRETATION OF YESIL GECE NOVEL BY CRITICAL DISCOURSE ANALYSIS MODEL

Abstract

Yeşil Gece novel, which puts the social events of the period at the center of the novel, focusing on the painful years of the Republic, is a work in which Reşat Nuri Güntekin especially developed ideas on how contemporary education should be. The writer handled the problems of the period by dealing with social issues around an ideal teacher in this novel compared to his other novels. In the novel, the main elements of conflict are seen between pro-educators and the prophets.

Although the novel is a literary product and its reality is fictional, it can be considered as a "mass communication" tool when it meets the reader. Therefore, methods applied to written mass media such as newspapers can be used to reveal different aspects of literary texts and to map the strategic structures of the work's ideological aspect. In this study, starting with the semantic analysis strategies of Teun van Dijk's theory, the first part of the novel named Yeşil Gece will be examined.

Keywords: Discourse Analysis, Yeşil Gece, Teun V. Dijk, Reşat Nuri Güntekin

Giriş

Edebiyat, kimine göre hayatın bir yansıması; kimine göre arzular dünyası iken, kimine göre de hayatı idealleştirmek için bir araçtır. Ne şekilde düşünülürse düşünülün edebiyatın toplumla bağdaşık olduğu reddedilemez bir gerçektir. Sanat ürünleri hayatı anlamlandırırken gerçekliği de yeniden üreterek oluşturur. Dikkat edilmesi gereken husus hayatın nasıl ve hangi amaçla hikayeleştirildiğidir (Randall, 2014: 121). Yazar; bir olayı, durumu ya da bir dönemi hikayeleştirirken bir niyet taşıyabilir. Tanzimat'tan sonrası Türk romanına bakıldığında da romanın vermek istediği mesaj, dönemin koşullarına ve ideolojik konjonktüre göre değişkenlik göstermiştir. Bu durum, tüm romanların ideolojik bir mesaj verdiği ya da ideolojik bir tutumla ele alındığı anlamına gelmez. Fakat romanı, bir kitle iletişim aracı olarak düşündüğümüzde ve okura ulaşmada önemli bir araç olduğu gerçeğini göz önünde bulundurduğumuzda onun ne kadar güçlü bir aygıt olduğu ortaya çıkacaktır. Türk romanında belli amaçlarla yazılmış romanların önemli bir bölümü de Cumhuriyet döneminde üretilmiştir.

Cumhuriyet döneminde millî edebiyat anlayışı ile üretilen romanlar, rejim değişikliğine, yapılan reformlara, toplumdaki ciddi dönüşümlere kayıtsız kalmamış ve işlenen konu bakımından zenginleşmiştir. Cumhuriyet rejimi, sadece sistemsel bir değişiklik olarak toplumda belirmemiş, aynı zamanda bireyin dönüşümü ve reformların topluma benimsetilmesi için edebiyata da ihtiyaç duymuştur (Ertop, 2017: 39). Dolayısıyla bir amaç doğrultusunda ortaya çıkan bu tarz romanların kurgu düzeneğinde ideolojik bir tutumun olması, dönemin siyasi ve sosyal şartlarından kaynaklandığı düşünülebilir doğal karşılanmıştır (Sümer, 2016: 81).

Cumhuriyet ilkelerinin ve değerlerinin topluma ne gibi bir kazanç sağladığını göstermek ve bu ilkeleri halka yaymak için roman türü önemli bir konuma sahiptir. Belli bir ideolojik tutumla yazılan romanlardaki olumlu ve olumsuz tipler; konu seçimi, bakış açısı gibi unsurlar, Cumhuriyet değerlerini benimsetme amacıyla işlevsel görülmüştür. Oluşturulan tiplerde özellikle öğretmen tipine önemli bir işlev yüklenmiştir. Çünkü Cumhuriyet'in inkılaplarının benimsetilmesinde öğretmenlere önemli bir rol verilmiştir (Altınkaş, 2011: 116). Bu bakış açısıyla eserlerini ortaya koyan yazarlar arasında Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Halide Edip Adivar ve Reşat Nuri Güntekin'in isimleri öne çıkar.

Türk edebiyatında Reşat Nuri Güntekin'in yeri ve önemi yadsınamaz. O, yazdığı muhtelif türde Türkçeye hizmet ettiği gibi dönemin ideolojisine de katkı sağlamıştır. Ömer Solak yazar için şöyle der: “Cumhuriyetle birlikte toplumsal tezleri belirgin eserler yazan Reşat Nuri, kısa zamanda cumhuriyetin istediği edebi kanona uygun bir yazar olur. Bu dönemde, ülkeyi yönetenlerle, entelijansiyanın bütünleşik oluşu, doğal olarak, ortaya konan ürünlerin de mevcut ideoloji ile örtüşen eserler olmasını doğurur. Çoğu bürokrat olan yazarların romanları da ‘millî’ duygu ve düşüncelere hizmet edecek şekilde siyasi angajmanlarla yüklenmeye başlamıştır. Ancak onun eserleri, propagandist ve yalınkat ürünler de değildir. İmparatorluktan Cumhuriyete geçişle toplumsal değişme manzaraları da, yeni dönemin yeni insanı da eserlerine yansır” (2014: 82-83). Reşat Nuri Güntekin, eserlerinde gerek kullandığı dil ve üslupla gerekse bakış açısıyla Türk edebiyatının önemli isimleri arasına girmiştir. *Çalışkuşu* eseriyle adını duyuran yazar, daha sonra toplumsal sorunlara sessiz kalmamış ve toplumda çözülmesi gereken meseleleri roman dünyasına taşımıştır (Kanter, 2019: 37). Bu romanlarından biri de *Yeşil Gece* adlı romanıdır. Romanını Osmanlı'nın siyasi ve ideolojik anlamda geçirdiği kabuk değişimini merkeze alarak eğitim sistemi üzerinden kurgulayan Güntekin, eğitimdeki modern ve geleneksel anlayışı ideolojik bir alanda karşılaştırır.

Edebiyatın ideoloji ile ilişkisi her dönemde tartışılmış ve edebiyatın gerçeği ideolojik sebeplerle çarpıtılarak yansıttığı birçok edebiyat bilimcisi tarafından iddia edilmiştir. Fakat edebî ürünlerde ortaya çıkan ideoloji genellikle örtüktür. Dolayısıyla belli amaçlarla kaleme alınan edebî ürünler, hedef kitlesini sanat zevkinden de mahrum bırakmayarak, ideolojiyi somutlaştırarak yeniden üretir (Wolff, 2000: 65-66). Güntekin'in *Yeşil Gece* romanı da bu doğrultuda ortaya çıkmış eserler arasındadır. Birol Emil, *Yeşil Gece* romanının “Atatürk'ün direktifi üzerine yazıldığını” söyler (1989: 79). Romanın bir “kitle iletişim” aracı olarak düşünülmesi bu romana has bir durum değildir. Dönemin koşullarını göz önünde bulundurup Cumhuriyet dönemine kadar Türk romanı geleneğine

baktığımızda söz konusu direktif daha da anlamlı hale gelir. Bu durumun, romanın edebî niteliğine hanel getirip getirmeyeceği yazarın ustalığına bağlıdır.

Toplumunu ilgilendiren kökten değişimler, aynı zamanda zihinsel süreçleri de yönetmek zorundadır. Bu bakımdan edebî ürünler de dahil olmak üzere yazılı metinlere muhtaçtır. Bir kitle iletişim aracı olarak düşünülen romanların ideolojik bir eylemi, bir gayesi, bir niyeti vardır. *Yeşil Gece* adlı roman da belirli düşünceleri kitleye ulaştırmak, yaymak ve anlamlandırmak için üretilmiştir. Dolayısıyla bu roman bir kitle iletişim aracı olarak düşünülebilir ve daha çok haber metinlerine uygulanan eleştirel söylem çözümlemeleri teknikleriyle değerlendirilebilir. Bu tekniklerden biri de Teun van Dijk'in önerdiği modeldir. Çalışmada ele alınacak romanın ilk bölümü Teun van Dijk'in eleştirel söylem çözümlemesi ile yorumlanacaktır.

Bir olay ya da durum aktarılırken bütün ayrıntılardan söz edilmez. Yazarın ideolojik tutumuna göre bazı bölümler detaylandırılır, açıklanır, örneklendirilirken; bazı bölümler de atlanır. Bu noktada eleştirel söylem çözümlemeleri önemli bir misyonu üstlenerek metnin sonuna yapar (Çakır, 2014: 81). Söz konusu yöntem, yazarın olayı aktarırken neleri görmezden geldiğini, neleri vurgulamak istediğini, amacının ne olduğunu ortaya çıkartmak için metne birçok yönden (dilbilgisel, anlamsal vs.) bakarak çözümler. Özellikle söylemden hareketle ideolojik tutumun belirlenmesi kabul gören başlıca yaklaşımlardandır. İdeolojiyi, söylem çözümlemesinin içerisinde ele alarak belli perspektifler geliştiren başlıca düşünce isimleri şunlardır: Mikhail Bakhtin, Louis Althusser, Oliver Rebol, Michel Foucault ve Pierre Bourdieu (Günay, 2013: 106). Eleştirel söylem çözümlemesi yaklaşımları arasında Teun van Dijk'in önerdiği model ise daha çok haber metinleri üzerinde yoğunlaşır. Haber metinlerinin içerisindeki toplum-bilişsel yapıyı, söylem içerisinde yeniden üretilen iktidar, güç, ideoloji ilişkilerini söylem zemininde inceleyerek bu durumun nasıl inşa edildiğini ortaya koyar (van Dijk, 1985: 2-4). Öncelikle haber metnini *Biz* (İç Grup) ve *Onlar* (Dış Grup) şeklinde ayırarak metnin ideolojik dönüşümünü ve niyetini belli başlıklar altında açığa çıkarır (Büyükkantarcıoğlu, 2012: 177-179). Teun van Dijk, metin çözümlemelerinde özellikle ideoloji kavramı üzerinde durur. O, Destutt de Tracy'nin ideoloji tanımından hareketle ideoloji kavramının sosyal bilimler açısından muğlak ve tartışmalı olduğunu ve ideolojinin toplumsal grup ya da toplumsal hareketin paylaştığı toplumsal, siyasi ve dini düşüncelerden teşekkül ettiğini ifade eder. İdeolojik grup üyelerinin olaylara bakış açısını ve yorumlamalarını çerçeveleyen bu düşünceler dizgisinin muğlaklığını gidermek için Teun v. Dijk, psikoloji biliminden yararlanarak ideoloji yerine "inançlar" terimini kullanır. Dolayısıyla ideolojiyle ilgili tanımı da ortaya çıkmış olur: "İdeolojiler bir grubun üyelerinin köklü inançlarıdır" (van Dijk, 2015 b: 17-18). İdeolojileri inançların temel sistemi olarak görür ve bu yaklaşım etrafında kuramını geliştirir.

Teun v. Dijk, her şeyden önce bilgi kavramının göreliliğini ve kültürümüzün inançlarına bağlı olduğunu düşünmektedir. Ayrıca ideolojilerin sadece dünyayı anlamak için var olmadıklarını aynı zamanda grup üyelerinin toplumsal pratiklerine de etki ettiğini ifade eder. Toplumsal pratiklere etkisi öncelikle dil noktasındadır. Bu etki de ideolojik söylemi doğurur. Bunlar ideolojiyi nasıl edinin içselleştirdiğimizin dilin kullanım şekline yansısıyla ortaya çıkan söylemlerdir. Grup üyesi edindiği bilgileri, günlük hayatta okuduğu metinlerden, görsellerden; izlediği reklamlardan, filmlerden; görüştüğü tanıştığı kişilerden edindiği fikirlerden kendi grubunun dayattığı ideoloji mazgalından süzerek ideolojisine sadık söylemler üretir. Böylelikle Van Dijk, "ideolojik söylem yapıları"nda gizlenen ideolojilerin nasıl ortaya çıktığını çözümlemeye çalışır.

Söz konusu kuram daha önce Ömer Solak tarafından *Küçük Ağa* romanının bir kesitine, kuramın bir kısmı "makro" ve "mikro" yapıları kullanılarak uygulandı. Çalışmasında, *Küçük Ağa* romanını Tematik ve Şematik Analizler, Durum, Yorum; Cümle Yapıları, Sözcük Yapıları, Retorik ve İkna Stratejileri başlıkları başlıklar altında çözümlemiştir. Fakat biz çalışmamızda, kuramın daha çok anlamsal yönüyle ilgilenip romanda elde edilen bulgulara uygun olarak farklı başlıklar kullanacağız. Ele alınan eseri; Aktörler, Tanım ve Ayrıntı Derecesi, Yadsıma, Kanıtsallık, Örnekler ve Açıklamalar, Eşanlamlılık-Yeniden Anlatım, İroni ve Benzetmeler başlıkları altında inceleyeceğiz. Bunun için öncelikle Teun van Dijk'in ideolojik çözümleme genel stratejinden bahsedeceğiz ve romanın İç Grup ve Dış Grup açısından bir tablo halinde ortaya döküleceğiz.

1. İdeolojik Çözümlemenin Pratik Genel Stratejisi

Metinlerin ideolojik söylem yapılarını kategorizeleştirerek çözümleyen Teun v. Dijk, yapıların pratik stratejilerini verir ve ideolojinin, zihinsel yapıları nasıl etkileyip söylem ürettiği üzerinde durur. Bu yapı ile beraber metinlerde yer alan açık ya da örtük ideolojik tutumların nasıl işlendiği ortaya çıkartılır. Metinleri *Biz* ve *Onlar* temelinde ayırır ve söz konusu metne belli sorular sorarak metnin ideolojik arka planını ortaya çıkarır. Teun v. Dijk'ın önerdiği kategori aşağıdaki gibidir.

Üyelik: Biz kimiz? Kimler bizden? Kimler kabul edilebilir?

Etkinlikler: Ne yapıyor ya da planlıyoruz? Bizden ne bekleniyor?

Amaçlar: Bunu niçin yapıyoruz? Ne elde etmek istiyoruz?

Kurallar: Yaptığımız şeyde neler iyi, neler kötü, neye izin veriliyor, neye verilmiyor?

İlişkiler: Düşmanlarımız ya da dostlarımız kimler? Toplumdaki durumumuz nedir?

Kaynaklar: Başkalarının sahip olmadığı nelere sahibiz? Başkalarının sahip olduğu nelere sahip değiliz? (van Dijk, 2015 b: 52).

Grup üyeliği kimin gruptan olup olmadığına bakar ve insanları tipik bir şekilde kutuplaştırır. Aktörler, yani grup üyeleri, grubun kendilerine çizdiği çember içerisinde hareket edebilirler. Fakat çizilen ideolojik çemberin dışına çıkmaları ya da çember dışında herhangi bir söylem üretmeleri mümkün değildir. Grup üyeleri, geliştirdikleri söylemleri “ideolojik (dördül alan) kare” olarak adlandırılan kavramsal bir zeminde üretmek mecburiyetindedir.

Bizim hakkımızda olumlu şeyleri vurgula

Onlar hakkında olumsuz şeyleri vurgula

Bizim hakkımızda olumsuz şeyleri vurgulama

Onlar hakkında olumlu şeyleri vurgulama (van Dijk, 2015 b: 54 / 2006: 124-126).

İdeolojinin metinde ifade edilme biçimini şematik bir biçimde sunan Teun v. Dijk, söylem düzeyinde sunulan yapıların anlamlarını makro ve mikro açıdan inceler. Metnin anlamını *Konular, Tanım Düzeyi ve Ayrıntı Derecesi, İmalat ve Önvarsayımlar, Eşanlamlılık Yeniden Anlatım, Karşıtlık, Örnekler ve Açıklamalar, Kanıtlar, Yadsıma İfadeleri* başlıkları altında çözümlerken; ayrıca metnin önerme yapılarına, tümce dizimine, retoriğe ve eylem etkileşimine bakarak çok boyutlu bir çözümleme tekniği geliştirir (van Dijk, 2015 b: 54-69). Haber metinlerine uygulanan bu yöntem, edebî türler için de uygulanabilir. “Zira sosyopolitik olgular, sadece gündelik haberleri değil, edebî metinleri de şekillendirir. Haberin oluşumun ilişkin olay-muhabir-okur dairesine benzeyen süreçler, edebî metinler için de geçerlidir. Habercilikte aynı haberin farklı gazetelerde veya farklı kalemlerde farklı ideolojik çerçevelerle sunulması gibi edebî metinler de meselelere farklı bakar” (Solak, 2011: 3). Eseri başlıklar altında incelemeyi önce yazarın *Biz* (İç Grup) ve *Onlar* (Dış Grup) gruplandırmasının önemli aktörlerini, konularını ve amaçlarını tablo halinde vermek mümkündür:

Biz (İç Grup)	Onlar (Dış Grup)
<p>Üyelik:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Anlatıcı - Şahin Efendi - Yenilikten yana olan, inkılapları benimsetmeyi amaçlayan herkes üye olabilir. 	<p>Üyelik:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Softalar - Zeynel Hoca - Nedim Hoca - Hafız Remzi - Mecit Molla - Halil Hoca - II. Abdülhamit - “Nizam-ı ilm ü din” yazarı

	- Medrese eğitimini savunan, şeriat kurallarını benimseyen ve yaşatmayı gaye edinen herkes üye olabilir.
Etkinlikler: - Çağdaş eğitimi topluma kabul ettirmek - İnkılapları başta eğitim olmak üzere diğer alanlara da yayma ve uygulamak	Etkinlikler: - Medrese eğitimini devam ettirebilmek - Değişime ve yenileşmeye karşı toplumun geleneğini, inancını koruma adına faaliyetlerde bulunmak
Amaçlar: - Grubu destekleyenleri bulma ve üyelik sağlamak - Yeni eğitim anlayışının gerekli altyapısını sağlamak - Çağdaş bir Türkiye için mücadele edilmelidir. - Amaçlarına uygun olarak toplumda bir bilinç oluşturmak	Amaçlar: - Süregelen eğitim anlayışını devam ettirmek - Grup üyeleri, yeniliklere karşı olarak yerel iktidar güçlerini sağlamlaştırmak
Kurallar: - İnkılapların aleni bir şekilde propagandasını yapmak doğru değildir. Bu yüzden mümkün olduğu kadar grup üyeleri emellerini gizleyerek faaliyetlerini yürütmelidir. - Ahlaki sınırlar içerisinde inkılapların gerçekleşmesini sağlamak için yapılan her şey doğrudur. - Grup emelleri, karşıt gruba hissettirilmemelidir.	Kurallar: - Medrese eğitim anlayışının devam edilmesi için yapılan her şey doğrudur. - Karşıt gruba mensup kişi veya kişiler varsa maddi ve manevi sindirilmeli ve toplumdışına itilmelidir.
İlişkiler: - Grup üyelerinin dostları, yine kendi gibi düşünenlerdir. - Grubun düşmanları, rütbe ve mevki gözetmeksizin yenilik karşısında duran herkeştir. - Halkın çoğunluğu cehalet ve yoksullukla boğuşmasından dolayı grubun toplum karşısında pek karşılığı yoktur.	İlişkiler: - Grup üyelerinin dostları, yine kendi gibi düşünenlerdir. - Grup üyelerinin birbiriyle olan ilişkileri, her birisinin kendine göre kişisel bir çıkarı olduğu için yapay ve yüzeyseldir.
Kaynaklar: - Grup üyeleri, düşünsel anlamda kendilerini gerçekleştirmiş, aydın bir kişiliğe sahiptirler. - Atatürk inkılaplarını benimsemektedirler	Kaynaklar: - Grup üyeleri rahatça hareket etmekte ve kendi zevkleri peşinde koşmaktadır. Dolayısıyla en büyük kaynakları menfaati ve kişisel hazlarıdır. - Düşünce dünyaları din eksenseldir.

2. Konular

Söylem, sadece tümcelerden ya da sözcüklerden ibaret değildir. Yazınsal ideolojik bir eylemde öncelikle konunun belirlenmesi söylemin mecrasını hazırlar. “Kendimizin iyi şeylerini ya da onların kötü şeylerini vurgulamak istiyorsak, yapacağımız ilk şey böyle bir bilgiyi konulaştırmaktır” (van Dijk, 2015 b: 55). Konulaştırmada bilginin seçilmesi, söylemin gücünü arttıracaktır. Çalışmaya alınan romanın ana fikrinin çağdaş eğitim ile klasik eğitim arasındaki çekişme olduğuna değinmiştik. Yazara göre *Biz*, çağdaş eğitim taraftarlarıdır. *Onlar* ise klasik eğitimden yana olanlardır.

Roman, ülkedeki rejim değişikliğinden sonra geleneksel eğitim anlayışından modern eğitim anlayışına geçişteki sorunları ele alarak dönemin sorunlarını gündeme getirir. 1928 yılında kaleme alınan romanda iletilmek istenen mesaj, modern bir toplum zamanla eğitimle ilerleyebileceği yönündedir. Bu doğrultuda ideolojik çözümleme açısından romanın *konularının* haritasını ortaya çıkartmak gerekir. Romanda hedeflenen mesajın verilmesi için öncelikle her iki grubun aktörleri ayrıntılı tanıtılır ve *Biz* grubunun baş aktörünün ruhsal dönüşümü aktarılır. Daha sonra mekân olarak seçilen Sarıova detaylandırılır. Okura verilen bilgiler ve ayrıntılar sonrasında meseleler seçilir. Bu meseleler; çağdaş bir eğitim açısından yeni binanın yapıma zarureti, Küçük Remzi üzerinden çocukların küçük yaşta aldığı medrese eğitiminin yaşattığı zorluklar, Kelami Baba Türbesi üzerinden hurafelerin zararları şeklindedir. Öte yandan, sarık takma, kadınların durumu ve Yunan işgali de konulaştırılmıştır. Bu çalışmada zikrettiğimiz konuların tamamını çözümlenmek hacim yönünden makale formatının dışına çıkaracağından romanın ilk bölümünü, yani sadece Somuncuoğlu Medresesini ve Şahin Efendi'nin ruhsal dönüşümü etrafında aktarılan anlatımları irdeleneceğiz. Eserin ilk bölümü *Aktörler, Tanım ve Ayrıntı Derecesi, Yadsıma, Kanıtsallık, Örnekler ve Açıklamalar, Eşanlamlılık ve Yeniden Anlatım, İroni ve Benzetmeler* başlıkları altında, yöntemin uygulanabilirliğinin daha çok anlaşılması için bolca alıntılardan faydalanıp irdelenecektir.

2.1. Somuncuoğlu Medresesi ve Şahin Efendi'nin Ruhsal Dönüşümü

Romanın başkışisi Şahin Efendi, babasının yönlendirmesiyle Somuncuoğlu Medresesi'ne kaydolmuş ve buradan mezun olup dinine hizmet etmeyi amaç edinmiştir. Fakat bir dizi sorgulamalardan sonra ülkeyi kurtaracak eğitim anlayışının medrese olmadığına kanaat getirir. Bu süreç, onun için çok sancılı geçmiştir. Fakat yine de tüm yönleriyle olumludur. Belli bir ideolojik tutumla ele alınan kurgulardaki kahramanların olumlu olması ve anlatıcı tarafından da desteklenmesi gayet doğaldır. “Hiç kuşkuya düşmeden ve kuşkuya yer bırakmadan konuşan yazar/anlatıcının çok bilmiş ‘kahraman’lar oluşturması ve hegemonik metinler kurması kaçınılmazdır” (Somuncu, 2015: 61). Yazar, bu bölümde *Biz* grubunun en önemli aktörünü güçlendirirken, karşıt grubun aktörlerini de romanın hemen başında olumsuzlamaya başlar. Anlatımlar bu aktörlerin etrafında *ayrıntılar, örneklendirilir ve kanıtlar* sunulur.

2.1.1. Aktörler

İdeolojik metinlerde kişilerin, yani aktörlerin önemli konumu vardır. Aktör; etkileyen, etkilenen, söylemi gerçekleştiren özelliklere sahiptir. Bu nedenle edebî bir metinde gerek iç grubun (biz), gerekse dış grubun (onlar) aktör seçimi verilmek istenen mesajın yerine sağlıklı ulaşabilmesi için çok önemlidir. Söz gelimi dış gruba ait bir aktörün olumsuz tasvirlerle donatılmasından sonra gerçekleştirdiği olumlu söylemlerin bile olumsuz bir havası olur. Benzer mantıkla iç gruba ait bir aktörün gerçekleştirdiği olumsuz söylemlerde bile olumlu bir hava sezilebilir. Dolayısıyla “aktör kimdir, nasıl birisidir?” sorusu bizlere romandaki ideolojik tutumun girizgahını verir.

Romanda iç grubun en önemli anlatıcısı kuşkusuz anlatıcıdır. Olaylar, kişiler ve diğer unsurlar anlatıcının bakış açısına göre belirlenir. “Anlatıcı yorumlarıyla, olayları ve kişileri yönlendirmesi ile okuyucunun algılarını yönetir” (Bingöl, 2019: 143). Anlatıcı, öncelikle bize iç grubun başkışisini verir. İç grubun baş aktörlerinden Şahin Efendi, roman boyunca olumlu bir tabloda çizilmiştir. Bu bölümde onun bazı sorgulamalar sonucunda hakikati bulduğuna vurgu yapılır. Kendisi kalender ve

şakacı bir adam (YG¹, s. 17) olmakla beraber sağlam bir vücudu ve kafası vardır (YG, s. 19). O, medresenin en iyi talebesidir (YG, s. 44). Bu bölümde ön plana çıkan en önemli durum Şahin Efendi'nin ruhsal dönüşümüdür. Şahin Efendi'nin uğradığı değişimde ne kadar haklı ve ne kadar kutsal olduğu kanıtlarla, örneklerle açıklanır. Şahin Efendi, softalıktan muallimliğe geçer ve grubun amaçları, tanımları, ayrıntıları yüzeysel olarak aktarılır. Karşıt grubun ise bu bölümde tek tek isimleri aktarılır ve ne kadar zavallı, menfaatperest ve cahil oldukları vurgulanır. Karşıt grubun üyeleri, "karşıt figür" şeklindedir. Romanda karşıt figür, genellikle tipik özelliklere sahiptir ve "kahramanın ulaştığı zaferdeki negatif ve dolaylı katkısıyla" ortaya çıkar (Sazyek, 2015:194). Yazar, dış grubun olumsuzluklarını ortaya dökmek için öncelikle o grubun aktörlerini tanıtır. Bu bölümdeki karşıt grubun aktörleri, Zeynel Hoca, Hacı Fettah Efendi, Nedim Hoca, Hafız Remzi, Mecit Molla, Halil Hoca, Abdulhamit ve "Nizam-ı ülmü din" yazarıdır. Bu kişiler tamamıyla olumsuz tiplerdir.

2.1.2. Tanım ve Ayrıntı Derecesi

Konu seçildikten sonra, konunun tanımı ve ayrıntı derecesi önemlidir. "Bir olay hakkında çok ya da yetersiz sayıda ayrıntı vermek, ya da olayı biraz soyut, genel ya da özel düzeyde tanımlamak" (van Dijk, 2015 b: 55) bu başlık altında çözümlenebilir. Alıcının zihin kontrolünü ele almak için belirli tanımlamalar yapılır (van Dijk, 2015 a: 472). İç grubun lehine olan durumlarda, dış grubun aleyhine olan durumlarda tanım ve ayrıntı derecesi arttırılabilir.

Yeşil Gece romanında Teun v. Dijk'un kuramına göre hareket edildiğinde bu bölümde kayda değer bazı ayrıntılar ve tanımlar görülür. Şahin Efendi'nin medrese hayatı kabaca anlatılırken aynı zamanda onun nasıl tayin edildiği de dile getirilir. Medreseden mezun olunmasına bir yıl kala, Darümuallim'e geçmiş ve başarılı bir şekilde mezun olarak tayini İstanbul'a çıkmıştır. Fakat o, inkılap fikirlerini yaymak ve halka benimsetmek için bir Anadolu köyüne atanmayı ister. Bu isteği şaşkınlıkla karşılanmasına rağmen yerine getirilir. Öte yandan yazar, inkılapların neden gerekli olduğunu anlamlandırmak için bu bölümde karşıt grubun aktörleri üzerinden medrese hayatını ayrıntılı bir şekilde tanıtır.

Şahin Efendi gibi diğer medrese üyeleri de tarlada çalışıp üreteceğine, esnaf ya da başkaca işlerle meşgul olacağına çocuk yaşta "esnaf çıraklığına girer gibi" medrese hayatına atılmıştır. "Tarlada toprakla uğraşacaklarına burada İzhar ve Kudurî ezberleyeceklerdi; dağda koyun güdecekleri yerde şehirlerde insan sürüleri gütmeye hazırlanacaklardı" (YG, s. 23). Anlatıcı, bu bölümde medrese hayatını yaşayan öğrencileri hakkında ayrıntı derecesinin penceresini genişleterek olumsuzlamaya devam eder. "Açlığın, sefaletin Anadolu köylerinden başlarında bir yırtık sarık, sırtlarında birer meşin heybe ile sürüp getirdiği alil, ebleh, mütereddi, yarı meczup çocuklar, karlı havalarda yiyecek aramak için şehirlere inen aç kurtlara benzeyen yalnız sıhatten, iştihadan ve hayvani sevk-i, tabiiyelerinden ibaret birçok iptidai mahlûklar -isimleri, çehreleri karışmış korkunç bir heyula sürüsü halinde- boş hücrelerde, rutubetten taşları yosun bağlamış avluda her günkü hayatlarını yaşıyorlardı. Kimi kaynayan kuru fasulye tencerelerinin altındaki çalı çırpı ateşini gözleri durmadan yanarak üflüyor; kimi taş basamakların üstüne oturmuş sökülük dikeyiyor; kimi burada şadırvanın yanında çamaşır yıkıyor... Sonra sütunların dibine çömelmiş, ellerinde sarı yırtık yapraklı kitapları ezberleyenler..." (YG, s. 28). Anlatıcı, bunun yanı sıra medresedeki diğer hocaları da tek tek tanıtır olumsuzlayarak aktarır. Kimi hocayı yaşam biçimiyle, kimi hocayı da karakteriyle olumsuz bir çerçevede resmeder.

Anlatıcı, medreselerin iç yüzünü ayrıntılı bir şekilde açıklar. Öncelikle karşıt grubun aktörlerini anlatır ve daha sonra genel bir tabloda değerlendirir. Başta isim isim hocalar ve kimi softalar üzerinden fikirlerini açıklayan anlatıcı, daha sonra birkaç örnek olay verdikten sonra genel değerlendirmelere geçerek Şahin Efendi'nin ruhsal dönüşümünü anlamlandırır. "Evet, yeşil ordunun kumandanlarının da gönüllü neferlerinden kalır yerleri yoktu. Onlar da dini ve ilmi, menfaatlerine alet etmiş kimselerdi. Onlar da softalar gibi amansız bir ekmek kavgasına tutuşuyorlar, durmadan birbirlerini yiyorlardı. Aralarında birbirlerinin namusuna, canına kast edencesine rekabetler vardı..."

¹ Çalışmaya alınan *Yeşil Gece* adlı romanın metin içi kaynak gösteriminde kısaltması "YG" şeklinde yapılacaktır.

Bu kalabalığın istikbali meçhuldü. Belki mezbahaya giden hayvan sürüleri gibi bilmeden adem uçurumuna doğru yürüyordu” (YG, s. 31/36). Anlatıcı bu noktada dönemin iktidar anlayışına da eleştiri getirir. “Onları Hak yoluna sevk etmek vazifesiyle mükellef olan ulema, baştan başa cahil, korkak, menfaatperest ve müfsitti. Halife-i Resulullah olan adam, zalim ve ahlâksızdı” (YG, s. 33). Medreselerin dayanak noktalarından biri olarak görülen dönemin iktidar anlayışı, böylece olumsuz bir şekilde aktarılmıştır.

Bölüm sonunda Şahin Efendi iç sorgulamalarına geçer ve ruhsal dönüşümünü tamamlar. Şahin Efendi artık medreselere farklı bir pencereden bakar. “Medreselerin yeşil gecesi yalnız kendi içlerini karanlığa boğmakla kalmamış; memleketin her yanına yayılmış, her köşesini kaplamış. Zaten bunun başka türlü olmasına da imkân yoktu. Akıllara, vicdanlara şimdiye kadar hep bu medreseden yetişenler rehberlik ediyorlardı. Bu adamlar, memlekete karanlıktan gayri ne götürebilirlerdi ki?...” (YG, s. 43). Bölümün sonlarına doğru medrese ile ilgili olumsuz tablolar artık anlatıcı tarafından değil, hakikati anlayan Şahin Efendi tarafından aktarılır. “Şimdiye kadar körükörüne kavli-i mücerrede itimat etmekten o kadar canım yandı ki, şimdi gözümle görmediğim, elimle tutmadığım şeye içimden inanmak gelmiyor, bu kadarı da belki fazla, ama ne yaparsın, süttten ağzı yanan ayrıntı üfleyerek içermiş, derdi. Sonra muğlak lisanın da düşmanıydı... o azametli lugatların, birbiri içine geçmiş alimlerin ardında ne hakikatlerin kaynayıp gittiğini gördüm. İnsan, açık düşünmeli, açık söylemeli, derdi” (YG, s. 49). Anlatıcı; medrese ile hocalarına, dönemin iktidarına ve en sonunda dönemin lisanına da eleştiri getirmiş ve karşıt grubun dairesine lisan meselesini de yerleştirmiştir.

Yazar, Şahin Efendi’nin dönüşümünün nereye evrildiğinin özetini sunar. “Bu son inkılap tamam olduğu gün, Şahin Efendi artık ferdi hayatının ebedi, yahut fani olmasına o kadar fazla ehemmiyet vermeyen, kendi gibi duyan, kendi diliyle söyleyen cemaat yaşadığı müddetçe ummandaki damla gibi daima mevcut olacağına inanan bir ateşli milliyetçi haline gelmiş oldu” (YG, s. 50). Şahin Efendi, bu bölümün sonunda artık kendi ruhsal inkılabını gerçekleştirmiş ve hayata yeni anlamlar yükleyerek medrese öğrenimiyle taban tabana zıt yeni hedefler belirlemiştir.

Romanda, karşıt grubun olumsuzluklarının ayrıntı derecesi önemli bir yer teşkil ederken, grubun olumlu manada hiçbir tanımı ve ayrıntısı yoktur. Diğer yandan iç grubun tanım ve ayrıntı düzeyi kısa ve net bir şekilde aktarılmış olmakla beraber hiçbir olumsuzluk belirtisi bulunmamıştır.

2.1.3. Yadsıma

Yadsıma ifadelerinde karşıt grubun olumlu bir özelliğini, olayını ya da bir konu hakkında haklılığını, olumsuz bir duruma çevirme eylemidir. “Tersine döndürme, kurbanı suçlama” bu yaklaşımın en bilindik tutumudur (van Dijk, 2015 b: 59). Önceki bölümde olduğu gibi bu bölümde de iç grubun olumlu, dış grubun olumsuz yönleri bir arada verilmiştir.

Hacı Fettah Efendi’nin yıllarca Mısır’da okuduktan sonra Fatih medresesinde müderrislik yaptığını, fakat ilerleyen yaşından dolayı bunadığını ve etrafına herhangi bir katkı yapamayacak hale geldiği anlatılır. “Onu dinleyenlerden bazıları, peygamberler ve İslam tarihinden kalma masal döküntülerinin kim bilir daha nelerle karışmasından doğan bu garip rüyayı onunla beraber görmeye başlarlar ve bu uçurumda sürüklenip gidenlerin başında Şahin gelirdi” (YG, s. 20). Şahin bu noktada karanlık rüyalar görür ve ahiret inancını sorgular. “Evet, neydi bu ahret! Etrafında kime sorsa bildiğinden daha fazlasını öğrenemiyor; ilk zamanlarda ona yalnız sevinç ve saadet veren bu merak, gitgide anlaşılmaz korkular ve sıkıntılarla karışarak onda bir hastalık halini almaya başlıyordu” (YG, s. 21). Anlatıcı, karşıt grubun en önemli amaçlarından biri olan “diğer alem” olgusunu bu sözlerle olumsuzlayarak söz konusu grubun kutsallarından bir kısmını çürütmeye çalışmıştır. Bu tutumunda ahiretin ne olduğuna dair karşıt tarafın kaynaklarına, önermelerine yer verilmemiştir.

Bu bölümde, medresede softalar arasında yapılan eğlenceler de konu edilmiş ve söz konusu olay yadsınarak aktarılmıştır. “Nedim Hoca isminde bir softa -ki şimdi şeriat mahkemelerinde yalancı şahitlikle geçindiğini işitiyordu- başka birkaç arkadaşıyla beraber orta oyununa benzer bir oyun tertip etmişti... Kadın kıyafetindeki softa, türlü cilvelerle erkeği kudurtuktan sonra kaçıyor, erkek yalvarmalar, tehditlerle onu kovalıyordu. Bu sahne, öyle kelimeler ve tabirler, öyle hareketlerle oynanıyordu ki, Şahin Hoca tüylerinin diken diken olduğunu hissediyordu” (YG, s. 24). Anlatıcı,

medreselerdeki eğlence oyunlarını ayrıntılı bir şekilde olumsuz söylemlerle tasvir ederek Şahin Efendi'yi derin düşüncelere sevk eder. Böylece Şahin Efendi, eğitim gördüğü medresedeki eğlencelerin bile yozlaştırıcı, çarpık ve medrese felsefesiyle çelişik olduğunu görür.

Medrese talebeleri ve hocaları arasında iyilerin de bulunduğuna değinen anlatıcı, bu konu hakkında fazla detaya inmez ve söz konusu kişileri de bir şekilde olumsuzlar. “Müdrislerin arasında gerçi kendi yağlarıyla kavru lan mütevazı adamlar da vardı. Fakat zaman çok nazikti. Abdülhamit istibdadının en korkunç seneleriydi. Adamcağızlar, gölgelerinden ürkerler, dışarıdan ziyade içerideki ulema arkadaşlarının bir tekmesine uğramak korkusuyla ağızlarını açamazlardı” (YG, s. 31-32). Şahin Efendi, bu grubun miskin bir şekilde oturmasını, baskıya ses çıkartmamasını eleştirir. Fakat anlatıcı, devrin iktidar baskısının tam olarak ne olduğunu, müdrislerin neden ses çıkartması gerektiğini aktarmaz.

Romanda dış grubun aktörlerinin ziyafetlerle ilgili dünyevi tutumu ilginçtir. Özellikle Şahin Efendi'nin varoluşçuluk sorgulamaları esnasında cahil softasından en okumuş müdrise kadar danıştığı kişilerde, genelde benzer nasihatler alır. O nasihatler, ziyafetlerle ilgilidir. Bu romanda ziyafet, adeta medrese kişilerinin en önemli eylemi sayılmıştır.

Şahin Efendi, ruhsal kaoslarını gidermek ve tekrardan itikadını sağlamlaştırmak için “Nizam-ı ilm ü din” yazarını ziyaret ederek kuşularını aktarır. Şahin Efendi buhranını gidermek için çaldığı son kapıdır. Ona “sizden gayri kimse beni bu dertten halas edemez. Beni ikna ediniz. Ruhun ebedi olduğunu bana ispat ediniz” der. Fakat o, Şahin Efendi'ye bu konuları fazla kurcalamamasını söyler ve ona “mümkünse ye, iç... Mide memnun olursa dimağ da memnun olur, zihne nikbinlik, kalbe başka bir küşayış gelir...” der (YG, s. 39). Şahin Efendi zihnindeki şüpheleri giderecek bir yol bulamamıştır. Anlatıcının görüşüyle başkişinin görüşleri paralel bir şekilde devam etmektedir. Dış grubun en üst akıl insanından bile tatmin edici cevaplar bulamaması onun umutlarını tamamen bitirmiştir. Fakat umutların bitmesi, bir tükeniş değil, bir uyanış olarak verilir.

Bu uyanışla beraber Şahin Efendi ülkeyi ileriye taşımamanın, sefaletten kurtarmanın yolunun “yeşil gece”den geçtiğini fark eder. Ülkedeki sefaletin, fikri geri kalmışlığının sebebi medrese kültürüne ve unsurlarına bağlanır. “Anadolu'da fikirlerin geri, insanların sefil kalması, işlerin fena gitmesi bu yüzdendi” (YG, s. 43). Bu noktada yazar, ülkedeki kötü gidişatın sebebinin günah keçisi olarak seçtiği medreseye; öğrencilerine ve hocalarına bağlar.

2.1.4. Kanıtsallık

Romanda, konuyla ilgili tanımlar yapılar ve ayrıntılar verilir. Bu detaylandırma esnasında söylemlerin ya da öne sürülen fikirlerin daha etkili olabilmesi için kanıtlar sunulur. Kanıtların ne derece geçerli ya da ne derece geçersiz olduğu kurgunun yapısına bağlıdır. Ancak genel anlamda romana bakıldığında, bu bölümün neredeyse tamamı başlı başına bir kanıttır. Neye kanıttır? Şahin Efendi'nin ruhsal dönüşümünün ne kadar da gerekli ve mantıklı olduğuna kanıttır. Fakat biz burada, çalışmanın kuramsal boyutunu, ele aldığımız romana giydirebilmek için en güçlü kanıtları değerlendirmeye çalışacağız.

Eserde medrese hocalarından Hafız Remzi ile ilgili “Hafız Remzi pek yüksek gönüllüydü. Her kadına yüz vermezdi. Çok kere yaşlı dulları, tecrübesiz genç kızlara ve kadınlara tercih ederdi. Yiyeceği, giyeceği, harcayacağı; civar konaklardan gelirdi. Mevliit okumak, yahut şeriat mahkemelerinde işlerine bakmak bahanesiyle birçok evlere girip çıkardı. Softalar, onun yatak odasına girdiği kadınların saymakla tükenmeyeceğini söylerdi. Nihayet, çok yaşlı, fakat zengin bir paşa karısıyla evlenmişti” (YG, s. 25) gibi ifadeler bir kanıt niteliğinde okunabilir. Hafız Remzi ile ilgili olumsuz önermeler, onun yaşlı ve zengin bir tipte evlendirilmesi ile kanıtlanır.

Kanıtlayıcı söylemde düşünce farklılığı gözle görülür bir biçimdedir. Kanıtların uygun hale getirilip söyleme dönüştürülmesi konu hakkında okuru ikna etme çabalarının bir sonucudur (Günay, 2013: 343). Romanın dış grubunda yer alan bir diğer aktör Zeynel Hoca da tamamıyla olumsuz bir tiptir. Bu tip, insanlara cehennem azabından sürekli söz ederek onların diğer aleme dair umutlarını sömürür. Özellikle süslü kadınların arkasından küfrederek hiddetlenir. Annesinin, babasının dayağandan ölmesini bile sırf kadın olduğundan dolayı fazla umursamaz. Onun ne derece korkunç

bir kişiliğe sahip olabileceğini, anlatıcı, “Ramazanlarda cerre çıkardı. Dolıştığı köylerde öyle vahşî bir şiddetle cehennem cezalarından bahsedirdi ki, saçlı, sakallı erkekler titrer, çocuklar ağlardı” (YG, s. 27) diyerek kanıtlar sunar. Öte yandan romandaki “Evet, bir gün bütün cihanı gölgesiyle kaplayacak yeşil sancağın gönüllüleri bunlar mıydı? Bu ordunun çapul ve bozgunundan gayri ne ümit edilebilirdi? Vah zavallı Müslümanlık” söylemini güçlendirmek için kanıtlar sunar.

Romanda, medrese hocalarının ve talebelerinin ne denli olumsuz tip olduklarına dair biz dizi kanıtlar sunulduktan sonra Şahin Efendi’nin din eksenli hakikati arama çabalarının beyhudeliği anlatılır. Şahin Efendi, içindeki şüpheleri gidermek için dış grubun yazılı kaynaklarına başvurur. “Fakat öteden, beriden eline geçen tarih kitaplarını okudukça anlıyordu ki, geçmiş zamanların da şimdiki zamanlarından kalır yeri yoktur. En eski tarihlerden beri din, daima ordunun geçtiği yerlerde edebi bir yeşil gece hüküm sürmüştür” (YG, s. 33). Şahin Efendi, dine dair bireysel ıstıraplarını derinden hisseder ve ulaşabildiği İstanbul’un “maruf kelâm uleması”na danışır. “Dalâlette kaldım. Şüphelerimin vâhi olduğunu bana mukni delillerle ispat edin. Cesedin ölümünden sonra ruhumuzun da yaşamakta devam edeceğine, ebediyen mahvolmayacağımıza beni inandırın... Şüphe ediyorum. Bu şüpheler için cehennemde ebediyen yanmaya da razıyım. Elverir ki varlığımı duyayım...” (YG, s. 35). Şahin Efendi, tatmin edici bir cevap alamaz. Ruhsal dönüşümünü tamamlamadan bir önceki son durağı “Nizam-ı ilm ü din” yazarıdır.

İç grubun baş aktörü, “Nizam-ı il ü din” yazarını bulur ve derdini anlatır. Yazar dış grubun bu üyesini de önce olumsuz bir tabloda tasvir eder. “Yemek tariflerinden sonra da hafif ve çapkın bahislere sıra gelmişti. Entarili Mevlevî, Farisî beyitler okuyor, müstehcen fıkralar anlatıyordu. Efendi Hazretleri bunları sade bol kakhahalarla karşılamakla iktifa etmedi, kendi de en ayıp kelimelerle onlara benzer hikâyeler anlatmaya başladı” (YG, s. 38). Artık bu grup üyesinin de Şahin Efendi’nin buhranlarını gideremeyeceği aşıkardır. Yazar, bu mecrada hakikati arayan birisinin kanıtlar aramasının beyhudeliğine işaret eder ve gerçek hakikatin ancak “yeşil gece”den kurtaracak yeni nesiller yetiştirmekte olduğuna işaret eder.

2.1.5. Örnekler ve Açıklamalar

Bu başlıkta iç grubun olumlu hikayeleri anlatılırken, dış grubun olumsuz hikayeleri anlatılır (van Dijk, 2015 b: 58). Kanıtsallık’tan bu yönüyle ayrılır. Kanıtsallık’ta anlatılanlar kurgunun şimdiki zamanında gerçekleşip deliller sunulurken, Örnekler ve Açıklamalar’da özellikle aktörlere ait hikayeler sunulur. Hikayeler, çözümlemenin önemli unsurlarındandır (van Dijk, 1985: 6). Bu hikayelerde anlatılacak olaylar hakkında mantıklı söylemler üretmek, zihinsel modelin inşasında bir harç görevindedir (van Dijk, 2016: 7). Çalışmaya alınan romanda dış grubun üyelerine ait hikayeler tamamıyla olumsuzdur.

Yazar, dış grubun aktörlerinin ne denli olumsuz birer tip olduklarını yeri geldikçe örnekleyerek açıklar. Şahin Efendi’nin Somuncuoğlu Medresesi’nden arkadaşı Zeynel Hoca’yı olumsuz bir tabloda sunmak için, anlatıcı, onun geçmişinden yararlanır. Zeynel Hoca’nın Otuz Bir Mart vakasının sonucunda son anda idam edilmekten kurtulduğu ve süslü kadınlara düşman olduğu; Nedim Hoca’nın şeriat mahkemelerinde yalancı şahitlikle geçindiği; Hafız Remzi’nin yanık sesiyle kadınları büyülediği ama her kadına yüz vermeyerek onun yaşlı dullara daha çok muhabbet beslediği; Mecit Molla’nın Abdülhamit iktidarına jurnal verdiği örneklenir. Öte yandan Şahin Efendi’nin şüphelerini giderecek bazı eserler de örnek verilir.

Örneklendirmeler, açıklamalar ve kanıtlar sunulduktan sonra anlatıcı, dış grubun dayanaklarını çürütmeye çalışır. “Tarihte mabuttan bol bir şey görünmüyordu. Hepsinin ayrı dini, peygamberi, ayrı ayrı ayinleri vardı. Hepsinin taraftarları kendi mabutlarının hakiki mabut, diğerlerinin hurafe ve yalan olduğunu iddia etmişlerdi. Şu halde hepsinin de insan icadı, insan hayalinin mahsulü olması mümkün değil miydi? Bu takdirde ruhun ebedi hayatından da ümit kesmek lâzım gelmez miydi?” (YG, s. 33-34). Yazar böylelikle dış gruba dair okura sorular sorarak olumsuzlar ve iç grubun inancının dış grubun inancından üstün olduğunu belirtir.

2.1.6. Eşanlamlılık, Yeniden Anlatım

İdeolojik söylemlerin güçlendirilmesinin bir yolu da onları farklı yollarla yeniden anlatma esasına dayalıdır. Bu yaklaşımda “katı eşanlamlılık yoktur ve yeniden anlatımlar tipik olarak tam değil ama aşağı yukarı aynı anlama sahip ifadelerdir ve genellikle farklı sözcüklerle oluşturulur” (van Dijk, 2015 b: 58). Ele aldığımız romanın bölümüne bakıldığında, en çok medresenin karanlık yönleri olumsuz söylemlerle yeniden anlatılır. Diğer yandan Şahin Efendi’nin ruhsal dönüşümü yeniden anlatımlarla güçlendirilir.

Medrese; yapısı, hocaları, talebeleriyle olumsuz bir yerdir. Dış grubun sahip olduğu mekân hakkında yeri geldikçe olumsuz tasvirler yapılır. “Şu loş koridorun dibinde aralık kapısı görünen taş oda idi. Bu karanlık duvarların arasında ne dünyalar yıkılmış, yine yeniden ne dünyalar doğmuştu!... Medresenin onda bıraktığı aksi tesirlerden biri de karanlık ve müphem şeylerden korkmasıydı...” (YG, s. 19/49). Yazar, benzer anlatımları Şahin Efendi’ye de söylettirir. “Bu karanlıkta yaşanmaz. Asırlardan beri burada yeşil bir gece hüküm sürüyor, demeyi âdet etmişti” (YG, s. 42). Şahin Efendi bu düşüncelerini tekrarlayarak hükmünü kuvvetlendirir. “Medreselerin yeşil gecesi yalnız kendi içlerini karanlığa boğmakla kalmamış; memleketin her yanına yayılmış, her köşesini kaplamış. Zaten bunun başka türlü olmasına da imkân yoktu” (YG, s. 43). Medrese “karanlık” kelimesiyle sıkça verilir. Medresede yapılan orta oyunu anlatılırken, medresenin kararmış kemerleri de söz konusu edilerek medrese hakkındaki olumsuz yargı yeniden anlatımlarla güçlendirilir.

Medrese hocaları ve softaları için kullanılan sürü benzetmesi de yeniden anlatımlarla güçlendirilir. Şahin Efendi’nin çocukken medreseye alınma hadisesinden bahsedildiği esnada “dağda koyun güdecekleri yerde şehirlerde insan sürüleri gütmeye hazırlanacaklardı” şeklinde bir benzetme yapılır. Daha sonra buna benzer anlatımlar farklı şekilde tekrarlanır. “İsimleri, çehreleri karışmış korkunç bir heyula sürüsü halinde boş hücrelerde, rutubetten taşları yosun bağlamış avluda her günkü hayatlarını yaşıyorlardı... Bu kalabalığın itikbalı meçhuldü. Belki mezbahaya giden hayvan sürüleri gibi bilmeden adem uçurumuna doğru yürüyordu” (YG, s. 28/36). Dış gruba dair olumsuz anlatımlar, farklı meselelerde karşımıza çıkmakta ve benzer anlatımlar tekrarlanmaktadır.

Dönemin iktidarını elinde bulunduran II. Abdülhamit ile de olumsuz anlatımlar tekrarlanır. “Müderrişlere, ulemaya eskisi kadar kabahat bulmuyordu. Hele medreselerdeki çömezler onun gözünde büsbütün beraat ediyordu. Bütün kabahat halifedeydi” (YG, s. 32). Düzendeki istikrarsızlığın, huzursuzluğun ve geri kalmışlığın sebebi genelde medresede aranıyordu. Fakat bu noktada, medresenin halen varlığını sürdürüp ülkedeki eğitim üzerinde söz sahibi olmasını ise dönemin iktidarına bağlanmıştır. Anlatıcı, yeniden anlatımla bu yargıyı güçlendirir. “O zamana kadar bütün kabahati şahıslara yüklemişti. Ahalinin ahlâkı, itikadı bozulmuştu. İstanbul; zevkten, eğlenceden başka bir şey düşünmüyordu. Koca memlekette can ve yürekten bir “Allah” diyen kalmamıştı. Onları Hak yoluna sevk etmek vazifesiyle mükellef olan ulema, baştan başa cahil, korkak, menfaatperest ve müfsitti. Halife-i Resulullah olan adam, zalim ve ahlâksızdı” (YG, s. 33). Yazar, bu değerlendirmelerle hem dış grubun dayanağı sayılabilen bir kaynağını hem de yine dış grubun en tepedeki üyesini olumsuzlaştırmıştır.

İç grubun eylemsel ve fikirsel aktörü Şahin Efendi, ahiret inancını sorgulamasıyla inancını, medrese eğitimini, hocalarını ve medrese arkadaşlarını sorgulamaya başlar. Bu sorgulama, örneklerle, kanıtlarla, anlatım ayrıntılarıyla zaman zaman ciddi bir üslupla zaman zaman da ironik bir üslupla devam eder. “Kimseden imdat isteyemezdi. Bu şüphe öyle bir şeydi ki, bir kere zihnine uğraması bile insanı müebbeden cehennmin ateşleri içinde yakabilirdi. Onu bir başkasına açmak asla caiz değildir” (YG, s. 34). İçine yerleşen şüpheyi önceleri kimselere açmaya çekinirken daha sonra cesaretini toplayarak sorgulamalarına başlar ve yardım ister. İnancını bir kanıtla perçinleştirmek ve arafta olan itikadını tekrar kazanmak için çaba sarf eder. Müderrişlerinden bazılarını şüphelerini açar. “Sorduğu suallere uzun cevaplar verdi. Fakat bu cevapların hiçbiri onu tatmin edecek, şüphelerini kökünden kurutacak bir kuvvette değildi” (YG, s. 35). Başkişi, medrese hocalarından ümidini kestikten sonra dini kitaplara yönelir. “Ben neyim?” ile “Nizam-ı ilm ü din” eserlerini okuduktan sonra yazarını görmeye gider. “Efendi Hazretleri, diyordu, ben yanıyorum... Şüphe ateşi beni deli edecek... Sizden gayri kimse beni bu dertten halâs edemez. Beni ikna ediniz. Ruhun ebedi

olduğunu bana ispat ediniz” (YG, s. 38). Buradaki yazarın ne cevap verdiği aslında çok da önemli değildir. Amaç, Şahin Efendi’nin şüphelerinde ne kadar haklı olduğunu göstermektir. Şüphesini ilk önce medresedeki bazı hocalara açar, şüphesi geçmeyince bazı kitaplar okur, nihayetinde bir alime danışır. Ne çare ki o da Şahin Efendi’nin şüphelerine derman olmaz. Artık kendini, Cumhuriyet rejiminin ön gördüğü eğitim sistemine göre yeni nesiller yetiştirmeye vakfeder. Dış grubun inancını olumsuzlayıp oradan bir kahraman çıkartan anlatıcı, iç grubun inancına göre o kahramanını dizayn ederek iç grup lehine olacak onun mücadelesini kurgular.

2.1.7. İroni

İncelenen bölümde iç grupla ilgili tanımlamalar, açıklamalar, tartışmalar ve örneklemeler daha çok gerçekçi bir bakış açısıyla ele alınır ve yalın, dramatik veya sade bir üslup kullanılır. Fakat dış grup için farklı bir anlatım söz konusudur. Dış grubun tanımlamaları ve örneklendirmeleri ironik bir söylemle ele alınır. “Suçlamalar açıkça yapılmadığında (bu saygınlık sınırlarını çiğneyebilir) daha etkili, ancak daha hafif ironi biçimleri görünebilir” (van Dijk, 2015 b: 87). Hafif ironi biçimi olarak suçlamaları bir ölçüde örtecek olan istihzâyı gösterebiliriz. “İstihzâ, bir eksikliği ifşa etmenin yanı sıra öç alma duygusu ile de gelişebilir. Öte yandan rakibini küçük düşürmek ve ona karşı bir üstünlük elde etme gayesiyle de istihzâ söz konusu olabilir. Özellikle yergi için övgü söz konusu olduğunda istihzâ devreye girer.” (Tuğluk, 2019: 136). Yazar, dış gruba ait unsurları istihzâ eşliğinde sunarak, hem karşı tarafın argümanlarını hem de aktörlerini ironize eder ve olumsuzlar. Dış grubun aktörlerinden Zeynel Hoca, Hafız Remzi ve medresenin genel durumu istihzâ ile karşılanırken Hacı Fettah’ın ölümü üzerinden de ahiret inancı ve ölüm anı ironik bir söylemle dile getirilir.

İronik söylem romanda anlatımın daha etkili olmasını sağlayan bir vasıta. Söz gelimi anlatıcı, Zeynel Hoca’nın Karadenizli mutaassıp bir softa olduğunu belirttikten sonra onun hakkında “Otuz Bir Mart’ta şeriat uğruna şahadet şarabını içmesine bıçak sırtı kalmıştı. Bereket versin tam zamanında bir yolunu bulup İstanbul’dan kaçarak darağacından yakayı kurtarmıştı” derken samimiyetini sorgular ve Zeynel Hoca’nın tutumunu ironik bir söylemle alaya alır (YG, s. 17). Hafız Remzi içinse “yanık sesiyle Kur’an okumaya başladığı zaman insana varlığını unutturan, gözünde yaşlar, yüreğinde çarpıntılarla yedi kat göklere yükselen, fakat aynı ağızla küfretmeye, kavga etmeye başladığı zaman insanı insan olarak dünyaya geldiğinden utandıran Hafız Remzi...” der (YG, s. 25). Yazar kimi zaman sade bir dille, kimi zaman da istihzâyı ironik bir anlatımla birleştirerek dış grubun aktörlerini olumsuzlar.

Medrese öğrencilerini ahiret inancı etrafında eleştirel ve ironik bir dille anlatan yazar, bu yolla dış grup üyelerinin inancını da olumsuzlar. “Kaba ve iptidai bir dünyaları vardı: Karalar ve denizlerin üstünde kubbe biçiminde bir büyük tavan, onun üstünde çivi çivi çakılmış yıldızlar altında insan sürüleri: Her birinin iki omzuna iki hafiye melek oturmuş, durmadan ne yaptıklarını, ne düşündüklerini yazıyor; sonra bunların hepsinin üstünde kullarını bu jurnallara göre keyfince asıp kesen, mesela kadınlar sokakta yüzlerini açıyor diye tarlalarla dolu, şehirlere taş yağdıran çatık yüzlü bir Tanrı; günah işleyenleri yakmaya mahsus bir ocak ki, bir deliği açık kaldığı zaman yeryüzü sıcaktan kavruluyor; bir cennet ki içinde İstanbul çarşıları gibi yiyeceğe, içeceğe dair yok yok; yalnız şu farkla ki orada alışveriş para ile değil, Allah’ın sevgili kulları diz dize oturmuş, gece gündüz dua ve ilâhi okumakla meşgul; ara sıra ibadete fasıla vererek çeşit çeşit nimetler yiyorlar; huriler, gılmanlarla, sefa sürüyorlar; sonra yine dua ve ilâhi!” (YG, s. 23). Yazar, dış grubun inancına dair olumlu düşünülen yönlerini bile ironik bir dille eleştirir. Yer yer küçültme ironisinin izleri görülen bu örnekte, dış grubun inancının, yani İslam inancının medeniyet ve felsefi boyutundan asla söz edilmemiştir.

Yazar, ahiret inancıyla ilgili eleştirilerini ve ironik anlatımını Hacı Fettah’ın ölümünden söz ederken de sürdürür. “Neydi bu ahret! Bu dünyada sevip kaybettiğimiz, isteyip ele geçiremediğimiz bütün şeylere kavuşulan yer. İhtiyar Hacı Fettah, öldüğü gece yatağının yanında bekleyenler arasında Şahin de vardı. Sabaha karşı ötekilerin uyuklamasından istifade ederek birkaç kere yüzünü açmıştı. Çenesini bağlayan sarığının içinde büsbütün ufalıp erimiş bir çehre; fakat gözleri buruşuk göz kapaklarının aralığından hâlâ bakıyor; Hacı Fettah, şimdi rüyaların en bitip tükenmezi içindedir; yarın gece toprağın altında bunlar daha koyulaşacaktır. Onun gördüklerinin yanında bu dünya nedir?”

(YG, s. 21). Karşıt grubun inanç düzleminde gerçekleştirdikleri eylemlerin bir amacı da ahirete, cennete gitmektir. Bu amaç söz konusu grup için kutsaldır. Yazar, dış grubun inancını küçültme ve kendini azımsama ironilerinden de destek alarak olumsuzlar. Böylece, iç grubun inancı olumlu ve istenen amaca dönüşür. Yazar, böylece dış grubun ahiret inancını olumsuz bir tabloda gösterir. Haliyle dış grubun amacına ulaşmak için göstermiş oldukları etkinlikler, kurallar, kaynaklar da doğal olarak olumsuzluk tablosuna girmiştir.

2.1.8. Benzetmeler

Söz sanatları arasında güçlü bir konuma sahip olan benzetme, günlük konuşmalarda, haber metinlerinde ve edebi eserlerde yaygın bir şekilde kullanılan bir söz sanatıdır. Metinlerdeki ideolojik söylemlere yerleştirilen benzetmeler yadsınamayacak derecede önemlidir. Diğer söz sanatları gibi benzetme de, metnin ikna gücünü artırır ve benzetmesi yapılan olgunun, okuyucunun hafızasında daha rahat yer edinir (van Dijk, 1985: 16). Teun v. Dijk, benzetmeyi diğer biçem figürlerini retorik başlığı altında ele alır ve bu unsurların önemine dikkat çeker. Bu başlık altında da yine iç grubun olumlu yönleri, dış grubun olumsuz yönleri, retorikselliğin anlamsal düzeyiyle vurgulanır (van Dijk, 2015 b: 68). İncelediğimiz bölümde benzetmelerin daha çok ön plana çıkıp yapılmak istenen algıyı kuvvetlendirdiği için söz sanatlarından sadece yapılan benzetmeleri değerlendireceğiz.

Romanda dış grubun softaları ve hocaları olumsuz benzetmelerle tasvir edilir. Zeynel Hoca “ısırmaya hazırlanmış yırtıcı bir hayvanın dişlerine benzeyen sivri, uzun dişleriyle...” (YG, s. 17) şeklinde tanımlanırken, orta oyununu oynayan softa ise “azgın bir boğa gibi” (YG, s. 25) şeklinde tarif edilir. Softalar ve hocalarla ilgili yapılan diğer olumsuz benzetmeler şu şekildedir: “damızlık boğa” (YG, s. 24), “aç kurtlar” (YG, s. 28) ve “baykuşlar” (YG, s. 43) benzetmeleri sıralanabilir. Öte yandan medresedeki talebelerin iradesiz, düşünemeyen bir “sürü” topluluğu da yeri geldikçe ya imâ edilir ya da doğrudan anlatılır.

Sonuç

Eleştirel söylem çözümlemeleri içerisinde Teun van Dijk’in önerdiği model gerek kavram haritalandırmalarıyla gerekse bütüncül yaklaşım yönüyle her geçen gün değer kazanmakta, önemi artmaktadır. Önerdiği model ile bir edebî türü değerlendirmek -bazı aksaklıklar saymazsak- esere çok katmanlı bakmamızı sağlamış ve eserin ideolojik haritasını daha planlı ortaya çıkarmamıza olanak vermiştir. İncelenen bölümün dilbilgisel özelliklerinden daha çok, anlamsal yönü değerlendirilmiştir. Romanı incelediğimiz başlıkların tamamında “ideolojik kare” kendini belirgin bir şekilde göstermiştir. İdeolojik (dördül alan) Kare’den hareketle elde edilen bulgular şu şekilde verilebilir.

- İç grubun aktörünün olumlu yönleri vurgulanmış, olumsuz yönleri görmezden gelinmiştir.
- Dış grubun aktörlerinin olumsuz yönleri örneklerle, kanıtlarla, yeniden anlatımlarla ironik bir dille anlatılmış, olumlu yönlerinden hiçbir şekilde söz edilmemiştir.
- İç grubun inancı, dış grubun inancını olumsuzlayarak inşa edilmiştir.
- İç grubun amaçları kutsallaştırılıp olumlu bir şekilde vurgulanırken, dış grubun amaçlarından ziyade amaçsızlığına, gündeliğine, beyhudeliğine dikkat çekerek olumsuzlanmıştır.
- İç grubun eylemlerinin gerekliliği, dış grubun olumsuz eylemleri üzerine inşa edilmiştir.

Yazar, olaylar ve aktörlerle ilgili ideolojik bir bakış açısı geliştirmiş ve okurda belli bir zihinsel süreci oluşturarak bir dizi algı oluşturmak istemiştir. Dolayısıyla özellikle dış grubun tanımlamasını, aktörlerini, stratejilerini, etkinliklerini vb. başarılı bir şekilde oluşturmuş ve nerede, ne zaman ironik ya da sade bir üslup kullanması gerektiğini çok iyi belirlemiştir. Edebî türlerle, daha genel bir ifadeyle sanat ürünleriyle verilmek istenen mesajın, yapılan algının medya ile yapılmak istenen algının çok ötesindedir. Medya ile yapılan algılar, kısıtlı bir zaman sonra güncelliğini yitirirken; sanat eserleriyle yapılan algıların, on yıllar, hatta yüzyıllarca sürdüğünü rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu yüzden devrimler, değişimler -eğer kültürel bazda kalıcı olmak istiyorlarsa- zihinsel süreçleri yönetebilmek adına sanata muhtaçtır. Sanatın bir gücü, kudreti de burada gizlidir.

Öte yandan Teun van Dijk’in önerdiği yöntemle bir romanı çözümlemenin bazı sorunları ortaya çıkmıştır. Bu sorunlardan biri, konuyla ilgili yargısal bir anlatının hem örnek hem kanıt hem

de tanım özelliği taşımasından dolayı sınıflandırma yaparken yaşanan problem ve yapılan tekrarlamalardır. Diğer bir sorun ise makale düzeyi açısından, önerilen modeldeki tutumların ve yaklaşımların tamamıyla romana uygulanamamasıdır. Bu yüzden çalışmada, yöntemin romana uygulanabilirlik açısından uygun olan başlıkları seçerek uyguladık. Buna rağmen romana uygulanan yöntemin edebî türlerde uygulanabilirliği araştırmacılar tarafından geliştirilebileceği, diğer edebî türlere uygulanabileceğini belirtmek isteriz.

Kaynakça

Altınkaş, Evren (2011), “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Aydınlar: Kurucu İdeolojinin Seçkinleri”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 14, s. 114-132.

Bingöl, Ulaş (2019), **Eleştiri Terimleri Sözlüğü**, Akademik Kitaplar, İstanbul.

Çakır, Abdülhamit (2014), **Söylem Analizi – Ne Demek İstiyorsun?**, Palet Yayınları, Konya.

Emil, Birol (1989), **Reşat Nuri Güntekin**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Ertop, Konur (2017), “Cumhuriyet Çağında Türk Romanı”, **Türk Dili Aylık Dil ve Edebiyat Dergisi – Roman Özel Sayısı I-II**, s. 39-56.

Günay, V. Doğan (2013), **Söylem Çözümlemesi**, Papatya Yayınları, İstanbul.

Kanter, M. Fatih (2019), **Bir Kültür Romancısı Reşat Nuri Güntekin**, Kesit Yayınları, İstanbul.

Randall, William L. (2014), **Bizi “Biz” Yapan Hikayeler**, (Çev: Şen Süer Kaya), İmge Yayınevi, İstanbul.

Sazyek, Hakan (2015), **Roman terimleri Sözlüğü**, Hece Yayınları, Ankara.

Solak, Ömer (2011), “*Küçük Ağa* Romanının Eleştirel Söylem Analizi”, **Akademik Bakış Dergisi**, S. 26, s. 1-14.

Solak, Ömer (2014), **Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Merkez-Taşra Çatışması**, Hikmetevi Yayınları, İstanbul.

Somuncu, Selim (2015), **Romanda Bilgi İktidar İdeoloji**, Hece Yayınları, Ankara.

Sümer, Mehmet (2016), “Ulus İnşasında Edebiyat”, **Hece Dergisi**, S. 232, ss. 75-81.

Tuğluk, Abdulhakim (2019), **İroni ve Roman**, Efe Akademi Yayınevi, Ankara.

Van Dijk, Teun (2015 a), “Critical Discourse Analysis”, **The Handbook of Discourse Analysis**, Published By John Wiley & Sons, Inc.

Van Dijk, Teun (2006), “Ideology and Discourse Analysis.” **Journal of Political Ideologies**. 11 (2), s. 115-140.

Van Dijk, Teun (1985), News Analysis: Case Studies of International and National News in the Press, **Lawrence Erlbaum Associates Publication**, New Jersey.

Van Dijk, Teun (2016), “Sociocognitive Discourse Studies” Chapter to appear in **The Handbook of Discourse Analysis**, by Routledge.

Van Dijk, Teun (2015 b). “Söylem ve İdeoloji: Çok Alanlı Bir Yaklaşım” **Söylem ve İdeoloji** (Haz: Barış Çoban ve Zeynep Özarıslan, (Çev: Nurcan Ateş), Su Yayınları, İstanbul.

Wolff, Janet. (2000), **Sanatın Toplumsal Üretimi**, (Çev: Ayşegül Demir), Özne Yayınları, İstanbul.